

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ**

УДК 343.62

**ОКРЕМІ МАЙНОВІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ ТА СІМЕЙНИХ
ВІДНОСИН: СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА, КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАГРОЗИ,
ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ**

Бабенко Андрій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

Стаття присвячується дослідженню проблем окремих майнових злочинів проти дітей та сімейних відносин. Систематизовані знання про суспільну небезпеку ухилення від сплати коштів на утримання дітей і непрацездатних батьків. Виділені кримінологічні загрози майнових злочинів про ти дітей і сімейних відносин. Виявлені основні фактори детермінації і наслідків від таких протиправних дій.

Ключові слова: майнові злочини проти дітей і сімейних відносин, ухилення від сплати аліментів, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, кримінально-правова охорона сім'ї, сім'я, неповнолітні.

**ОТДЕЛЬНЫЕ ИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ
ПРОТИВ ДЕТЕЙ И СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ:
ОБЩЕСТВЕННАЯ ОПАСНОСТЬ, КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ,
ПРЕДПОСЫЛКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ**

Бабенко Андрей Николаевич,
кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры уголовного права и криминологии
(Одесский государственный университет внутренних дел,
г. Одесса, Украина)

Статья посвящена исследованию проблем отдельных имущественных преступлений против детей и семейных отношений. Систематизированы знания об общественной опасности уклонения от уплаты средств на содержание детей и нетрудоспособных родителей. Выделены криминологические угрозы от имущественных преступлений против детей и семейных отношений. Выявлены основные факторы детерминации и последствия от таких противоправных действий.

Ключевые слова: имущественные преступления против детей и семейных отношений, уклонение от уплаты алиментов, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, уголовно-правовая охрана семьи, семья, несовершеннолетние.

SOME PROPERTY CRIMES AGAINST CHILDREN AND FAMILY RELATIONS: SOCIAL DANGER, CRIMINOLOGICAL THREATS CAUSES AND CONSEQUENCES**Babenko Andrey,**

candidate juridical science, associate professor,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law
(Odessa State University of Internal Affairs,
Odessa, Ukraine)

The article is devoted to the problems of some property offenses against children and family relations. The author systematized knowledge about social danger of evasion maintenance of children and disabled parents. Criminological threats from property crimes against children and family relations are highlighted. The main factors causing and the consequences of such illegal acts are identified.

The study substantiates that the criminal-legal protection of children's rights and family relations is an important area of penal policy of Ukraine. A comprehensive financial protection of families and minors, improving the development of children, adolescents and other family members acts as a prerequisite of successful social economic and demographic development of society.

Constitutional, family law, criminal grounds of protection of property rights of children and family relations are analyzed by the author. An analysis of the evasion of payment of the prescribed court decision means for the maintenance of children (st.164 Criminal Code of Ukraine), and disabled parents (Article 165 of the Criminal Code) is presented. Is substantiated that factors deteriorating property protection of children and family relations is the rapid rise in unemployment, decline of spirituality, the weakening of family and family relationships, reducing social protection, the growth of family violence.

It is proved that a direct indication of the presence of significant threats criminological and high latency of declared crimes are the high prevalence of such related phenomena described as crimes against elderly persons (because left without care, they are the most vulnerable to crime); evidence of a high level of preventive accounting persons prone to domestic violence; results comparing the number of registered marriages, divorces and the number of families in which children are brought up by one of the spouses.

It is predicted that the state of crime associated with the violation of the property rights of children and the family in the next 5 and subsequent years will be significantly depend on the dynamics of fertility, registered marriages, the number of divorces, the number of people who are brought up in single-parent families and in need of financial assistance.

Keywords: property offenses against children and family relations, avoidance of alimony, evasion means for the maintenance of disabled parents, criminal law protection of the family, family, minors.

Продовжуючи раніше задекларовану тему наукового дослідження [1, с. 185 –191], зазначимо, що одним з актуальних та найважливіших завдань соціально орієнтованої держави і необхідною складовою частиною державного захисту є кримінально-правова охорона сім'ї та неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань. Важко не погодитися з фахівцями [2, с. 3], що забезпечення соціальної стабільності, зміцнення фізичного та психічного здоров'я нації, попередження соціальних конфліктів неможливе без зміцнення сімейних відносин. Важливість останніх для суспільства обумовлено й тим, що сім'я виступає найбільш сприятливим природним середовищем для фізичного, психічного соціального та духовного розвитку підростаючого покоління. Отже, всебічний матеріальний

захист сім'ї, поліпшення умов розвитку дітей, підлітків та всіх членів родини виступає передумовою сприятливого соціально-економічного і демографічного майбутнього нашої держави та суспільства в цілому.

Таким чином, одним із важливих завдань сучасної соціально орієнтованої держави є кримінально-правова охорона сім'ї, неповнолітніх та інших членів родини від суспільно небезпечних посягань, пов'язаних із взаємними матеріальними обов'язками батьків та дітей піклуватися один про одного. На досягнення цієї мети у кримінальному законодавстві України передбачено цілий ряд кримінальних норм, що мають здійснювати майновий захист дітей та сімейних відносин, зокрема, й ст. 164 і 165 КК України. На цьому тлі одним з актуальніших нагальних питань є необхідним виявлення кримінологічних загроз, суспільної небезпеки, передумов та наслідків від ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України).

В різні часи питанням кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї, неповнолітніх та молоді приділялася увага у окремих публікаціях В. В. Вітвіцької, А. Б. Благої, О. І. Беловой, Ф. Г. Бурчака, Б. В. Головкина, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, В. П. Ємельянова, О. М. Костенка, Є. Л. Стрельцова, А. А. Музики, С. С. Яценка та інших вчених. Поряд із цим, у кримінально-правовій та кримінологічній доктрині довгі роки залишається невирішеним і дискусійним питання визначення кримінологічних загроз, суспільної небезпеки, передумов та наслідків від ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України). Саме вирішення цього питання і розглядається нами в якості основної мети цієї статті. Реалізація мети нашого дослідження полягає у вирішенні ряду завдань, пов'язаних з висвітленням правових підстав для захисту майнових сімейних відносин, визначення кримінологічних загроз, суспільної небезпеки, передумов та наслідків ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України).

Виклад основних результатів дослідження. Статтею 51 Конституції України встановлено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків [3]. Таким чином, самою Конституцією України чітко визначені охоронювані суспільні відносини і визначено основну ієрархію об'єктів правового захисту, де узагальнюючим визнається сім'я та її похідні, обов'язкові складові елементи – дитинство, материнство і батьківство. Отже, сімейні відносини являють собою один з найбільш важливих для суспільства вид відносин, належне функціонування яких не лише є необхідною умовою для забезпечення сімейного виховання, належного духовного та фізичного розвитку дітей, а й являє собою один із чинників «здоров'я суспільства». Ці відносини піддані правовому регулюванню в кодифікованому нормативному акті, яким виступає Сімейний кодекс України [4]. Метою такого регулювання є: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Піддані правовому регулюванню, сімейні відносини потребують і правової охорони взагалі та кримінально-правової охорони від суспільно небезпечних посягань, зокрема. Остання є функцією кримінального права і має здійснюватися за допомогою єдиної й несуперечливої системи норм кримінального права, в яких встановлено відповідальність за злочини проти майнових сімейних відносин.

Розвиваючи вище зазначені положення, Сімейний Кодекс України, деталізує охоронювані суспільні відносини і передбачає обов'язок батьків утримувати дитину та обов'язок повнолітніх дітей утримувати непрацездатних, та таких, що потребують допомоги батьків. Зокрема, ст. 180 СКУ прямо зазначається, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [4]. Між батьками та дітьми існують зворотні обов'язки. Це впливає не лише зі ст. 51 Конституції України а і з положення ст. 202 СКУ, де прямо вказується, що повнолітні дочка та син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги [4].

Кримінальний кодекс України [5] відносить злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (ст. 164 КК) та непрацездатних батьків (ст. 165 КК) до суспільно небезпечних, злочинних діянь, оскільки невиконання обов'язків з виплати аліментів ставить дітей і непрацездатних батьків у тяжкі життєві умови, подолати які в силу малолітства, хвороби або безпомічності вони без допомоги своїх близьких не в змозі. Відповідно до частин перших ст. 164 та 165 КК України ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей та непрацездатних батьків вважається злочином невеликої, а за частинами другими цих же статей – середньої тяжкості.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 164 КК України виражається як у формі дії, так і у бездіяльності, які знаходять прояв: а) у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); б) у злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Схожими характеристиками відрізняється і злочин, передбачений ст. 165 КК, який полягає у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків. Непрацездатними вважаються батьки - жінки, що досягли 55 років, чоловіки - 60 років, а також інваліди 1 та 2 групи. Юридичною підставою для настання кримінальної відповідальності за ст. 164 КК є наявність рішення суду, яке набрало чинності відповідно до якого мати або батько чи інша, передбачена законом особа зобов'язана сплачувати аліменти. В цей же час, необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 165 КК є наявність рішення суду, яке набрало чинності, згідно з яким винна особа зобов'язана сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 164 КК полягає в тому, що він грубо порушує сімейні обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України та сімейним законодавством і посягає на нормальний розвиток, фінансове забезпечення і здоров'я дітей. А злочином, передбаченим ст. 165 КК, навпаки, порушуються сімейні обов'язки, які покладаються Конституцією України та сімейним законодавством на дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків з метою забезпечення нормальних життєвих умов, створити які вони самостійно в силу хвороби або безпомічності без допомоги своїх близьких не в змозі.

Соціальний зв'язок у таких відносинах полягає в соціально корисній діяльності батька та мати у здійсненні матеріального забезпечення своєї неповнолітньої або непрацездатної дитини, і навпаки – дітьми за непрацездатними батьками. Механізм заподіяння шкоди суспільним відносинам при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей та непрацездатних батьків характеризується вчиненням посягання, при якому особа, не виконуючи покладені на неї обов'язки з матеріального забезпечення дітей або батьків, виключає себе з цих суспільних відносин і тим самим здійснює розрив соціального зв'язку в цих відносинах чим спричиняє їм шкоду.

Кримінологічні загрози та суспільна небезпека досліджуваних видів злочинів містяться перш за все у їх високій розповсюдженості. Так, за висновками фахівців [2, с. 4; 6;

7] та офіційними статистичними даними правоохоронних органів, тільки у 2014 році в Україні вчинено злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) – 4890 факти (у 2001 р. – 3604); а ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України) зареєстровано лише 2 випадки (у 2001 р. – 3), що у сукупності дорівнює майже п'яти тисячам. Як загально відомо, сімейні відносини носять зворотних характер. Високий рівень ухилення від сплати аліментів на утримання дітей у теперішній час призводить до аналогічної поведінки дітей по відношенню до власних батьків у майбутньому. Описана статистика детермінується такими *передумовами*, як стрімке зростання безробіття, зниження духовності, послаблення родинних та сімейних зв'язків, зменшення рівня соціального захисту населення. Враховуючи закритість та важко контрольованість такої сфери, як сімейні відносини, негативні економічні та соціальні показники розвитку країни у 2014–2015 роках, цілком справедливо стверджувати не лише про значну розповсюдженість, а й про високу латентність досліджуваних видів злочинів. Остання обставина, а саме висока латентність цих видів злочинів, розглядається в якості наступної важливої кримінологічної загрози цих явищ.

Прямою вказівкою на існування суттєвих *кримінологічних загроз* та високий ступінь *суспільної небезпеки* задекларованих злочинів є велика розповсюдженість таких супутніх описаним явищам, як кримінальні правопорушення, вчинені відносно осіб похилого віку (оскільки ці особи, залишені без догляду та турботи є найбільш вразливими від злочинів); дані про профілактичний облік схильних до вчинення насильства у сім'ї; результати порівняння кількості зареєстрованих шлюбів, розлучень та кількості сімей, у яких діти виховуються одним із подружжів.

Своєрідним барометром, що сигналізує про відношення молодого до старшого покоління є зареєстровані кримінальні правопорушення, вчинені відносно осіб похилого віку. Лише у 2014 році в Україні вчинено 27951 злочини відносно осіб похилого віку, серед яких 9719 виявилися тяжкими, 1273 – особливо тяжкими, а 808 осіб похилого віку, взагалі, стали жертвами умисних вбивств.

Навряд чи буде помилковим твердження про те, що сприятливими передумовами руйнування сімейних відносин є високий рівень розповсюдженості сімейного насильства. У цьому ж 2014 році до органів МВС надійшло 117941 заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї. Серед них 88888 осіб було представлено на офіційний профілактичний облік, як таких, що є схильними до вчинення насильства у сім'ї. Насторожуючим виявився той факт, що серед осіб яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї 210 правопорушників були неповнолітніми особами. Наявність описаних негативних явищ призводить не лише до руйнування стосунків між членами родини, а й відмову від виконання майнових сімейних обов'язків між ними.

Наступною кримінологічною обставиною, що негативно впливає на стан злочинності, пов'язаної із невиконанням майнових сімейних обов'язків є руйнування інституту сім'ї та наявність великої кількості дітей, що виховуються одним із членів родини. Так, вже починаючи з 1995 року в Україні істотно зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, а кількість розлучень дорівнює майже половині від зареєстрованих. Якщо в 1990 році було зареєстровано 482,8 тис. шлюбів, у 1995 – 431,7 тис., то починаючи з 2002 р., їх кількість зменшилася до 317,2 тис., а у 2010 – до 305 тис. зареєстрованих випадків. На цьому тлі спостерігається збільшення частки розлучень в усіх регіонах країни, яка, починаючи з 2008р., становить близько 166,82 зареєстрованих фактів. На фоні 304 тис. зареєстрованих фактів шлюбу у 2013 році, відбулося 165 тис. розлучень. Отже, кількість розлучень перевищує половину від укладених шлюбів в Україні[8, с. 345; 9, с. 324]. Описані обставини закладають негативний фундамент не лише для подальшого зменшення природного

відтворення населення, а й для зростання інтенсивності злочинності, пов'язаної з невідплатою коштів на утримання дітей, а у подальшому й непрацездатних батьків. Кримінологічні загрози від описаних явищ лише підсилюються, оскільки вони відбуваються на фоні *перевищення смертності над народжуваністю* і значних темпів депопуляції населення України (зменшення з 52млн. у 1990 році до 45млн. у 2011р.) [8, с.328]. У таких випадках шлюб, як природний антикриміногенний фактор істотно зменшує свої антикриміногенні властивості й дедалі втрачає важелі для утримання злочинності.

У свою чергу, фактор високого рівня розлучень обумовлює високий рівень *виховання дітей у неповних сім'ях*. За статистичними даними, з 126068 розлучень у 2010 році в 54544 випадках родини, що розпадаються, мали одну дитину; у 10803 випадках – дві дитини; і в 4468 випадках – три та більше дітей [8, с. 345]. Елементарні математичні розрахунки свідчать про те, що понад 60% розлучень мали наслідки у вигляді подальшого виховання дітей у неповних сім'ях. І це при тому, що вже за часів Ч.Ломброзо доведено, що злочини найчастіше вчиняють особи, які виховувалися в неповних сім'ях (60%) або мешкали окремо від родини [8, с. 97-98]. Додаткового кримінологічного значення набуває той факт, що в Україні тільки у 2010 році з 497689 народжених 108785 особи народилися у матерів, які взагалі не перебували в зареєстрованому шлюбі [8, с. 339]. Тобто реальна кількість дітей, які виховуються в неповних сім'ях є значно більшою, а отже, і осіб, які потребуються матеріальної допомоги від одного з батьків також перевищує офіційні показники. Узагальнення та аналіз статистичних даних вказує на те, що в Україні 22%, тобто *кожна 5 дитина народжується і виховується поза шлюбом*. Така обставина свідчить на наявність прямої загрози від ухилення від сплати коштів на утримання дітей у вигляді **наслідків** зростання спочатку злочинності неповнолітніх, а у подальшому й дорослої злочинності. На глобальному – загальнодержавному рівні, у сукупності наведені дані розглядаються як чинники для негативних тенденцій злочинності в наступні роки. Це дає підстави стверджувати про існування залежності між демографічними змінами, злочинністю, пов'язаною з ухиленням від уплати коштів на утримання дітей та інших членів родини і загальною злочинністю. Сучасний стан злочинності багато в чому обумовлюється зазначеними показниками в минулому. Можна прогнозувати, що стан злочинності в найближчі 5 і подальші роки буде істотно залежним від динаміки кількості народжених, зареєстрованих шлюбів, кількості розлучень, чисельності осіб, які виховуються в неповних сім'ях і потребують матеріальної допомоги. У разі відсутності дієвих заходів, спрямованих на усунення зазначених факторів, з високим ступенем вірогідності ми припускаємо, що протягом 2015-2020 років криміногенна ситуація у досліджуваній сфері лише погіршуватиметься.

Висновки. 1. Суспільна небезпечність майнових злочинів проти дітей та сімейних відносин, насамперед, злочинів, передбаченого ст. 164 КК полягає в тому, що вони грубо порушують сімейні обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України та сімейним законодавством і посягає на нормальний розвиток, фінансове забезпечення і здоров'я дітей. А злочинами, передбаченими ст. 165 КК, навпаки, порушуються сімейні обов'язки, які покладаються Конституцією України та сімейним законодавством на дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків з метою забезпечення нормальних життєвих умов, створити які вони самостійно в силу хвороби або безпомічності без допомоги своїх близьких не в змозі.

2. Кримінологічні загрози та суспільна небезпека досліджуваних видів злочинів містяться у їх високій розповсюдженості та латентності, здатності завдавати шкоду широкому колу суспільних відносин. Майнові злочини проти дітей та сімейних відносин обумовлюється такими **передумовами**, як стрімке зростання безробіття, зниження духовності, послаблення родинних та сімейних зв'язків, зменшення рівня соціального захисту населення.

3. Прямою вказівкою на існування суттєвих кримінологічних загроз та високий ступінь суспільної небезпеки задекларованих злочинів є велика розповсюдженість таких супутніх описаним явищам, як кримінальні правопорушення, вчинені відносно осіб похилого віку (оскільки ці особи, залишені без догляду та турботи є найбільш вразливими для злочинів); дані про профілактичний облік схильних до вчинення насильства у сім'ї; результати порівняння кількості зареєстрованих шлюбів, розлучень та кількості сімей, у яких діти виховуються одним із подружжів.

4. Сприятливими передумовами руйнування сімейних відносин є високий рівень розповсюдженості сімейного насилля. Впливовою кримінологічною обставиною, що негативно впливає на стан злочинності, пов'язаної із невиконанням майнових сімейних обов'язків є руйнування інституту сім'ї та наявність великої кількості дітей, що виховуються одним із членів родини.

5. Встановлено існування залежності між демографічними змінами, злочинністю, пов'язаною з ухиленням від уплати коштів на утримання дітей і інших членів родини та загальною злочинністю. Сучасний стан злочинності багато в чому обумовлюється високими показниками цих злочинів в минулому.

6. Прогнозується, що стан злочинності в найближчі 5 і подальші роки буде істотно залежати від динаміки кількості народжених, зареєстрованих шлюбів, кількості розлучень, чисельності осіб, які виховуються в неповних сім'ях і потребують матеріальної допомоги. У разі відсутності дієвих заходів, спрямованих на усунення зазначених факторів, з високим ступенем вірогідності припускається погіршення криміногенної ситуації у досліджуваній сфері протягом 2015-2020 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабенко А. М. Шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за ухилення від сплати коштів на утримання членів сім'ї / А. М. Бабенко // Кримінальне право: традиції та новації [матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса (Полтава-Харків, 9-10 липня 2015 р.)]. – Полтава-Харків: Інститут права ім. Володимира Сташиса Класичного приватного університету, 2015. – С. 185-191.

2. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. І. Белова. – Харків, 2006. – 184 с.

3. Конституція України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР України, 2011, № 10, ст. 68] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>. – Назва з екрану.

4. Сімейний Кодекс України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 1697-VII від 14.10.2014, ВВР України, 2015, № 2-3, ст. 12] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Назва з екрану.

5. Кримінальний кодекс України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 218-VII від 02.03.2015, ВВР, 2015, № 17, ст. 122] / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>. – Назва з екрану.

6. Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харьковський юр. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1982. – 18 с.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У 2 ч. /Під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренко – К. : ФОРУМ, 2001. – Ч. 1 : Особлива частина. – 944 с.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік /Держ. ком. статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011 – 559с.
9. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: «Держаналітінформ», 2014 – 534с.
10. Ломброзо Ч. Преступный человек /Ч.Ломброзо; пер. с итал. Г.И.Гордона. – М.: «ООО Мидгард», 2005. – 877с.